

Kirjandus

1. Mینenko, N. Severo-Zapadnaja Sibir v XVIII - perv. pol. XIX v. Novosibirsk, 1975, s 201.
2. Nimetus *šongur* esineb ainult Pallasel (A. Lintrop).
3. Vikár, L. A finnougor népek zenéje. In: Uráli népek. Budapest, 1975, l 316.
4. Gondatti, N. Predvaritelnoi otšot o pojezdke v Severo-Zapadnuju Sibir. Moskva, 1888, s 122.
5. Op cit.
6. Pápay, J. Reguly Antal emlékezete. A magyar nyelvtudományi társaság munkálatai. I. Budapest, 1912, s 14-15.
7. Pápay, J. Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén. In: Budapesti Szemle 345. Budapest, 1905, s 370.
8. Šestalov, J. Medveünnep közeledik. Budapest, Uszgorod, Bratislava, 1986, s 116-127.
9. Pavlovski, V. Vogulõ. Kaasan, 1907, s 215.
10. Istotšniki po etnografii Zapadnoi Sibiri. Tomsk, 1987, s 190.
11. Vt viide 9.
12. Kulemzin, V. Tšelovek i priroda v verovanijah hantov. Tomsk, 1984, s 100.
13. Gondatti, N. Sledõ jazõtšestva u inorodtsev Severo-Zapadnoi Sibiri. Moskva, 1888, s 65.
14. Vt viide 4, s 121.
15. Vt viide 10, s 190.
16. Op cit.
17. Vt viide 13, s 67-68.
18. Vt viide 10, s 221.
19. Legendõ i skazki hantov. Tomsk, 1973, s 5-6.
20. Vt viide 4, s 122.
21. Sokolova, Z. Na prostorah Sibiri. Moskva, 1981, s 78.
22. Vt viide 10, s 267.

POLTERGEIST KOMI FOLKLOORIS JA USKUMUSTES

Nikolai Konakov. Komi, Sõktõvkar

Esimese pikaajalise ja viljaka Põhja-Euraasia ekspeditsiooni käigus (1838 - 1844) külastas kuulus soome keeleteadlane ja etnoloog M. A. Castrén 1940. aastal Alam- ja Kesk-Petšora jõgikonda. Neenetsi, komi ja vene põlisasukate

uurimisel sattus soome teadlane väga piinlikku ja ebameeldivasse olukorda: teda peeti nõiaks.

Lugu algas vene vanausuliste külas Ust-Tsilmas. Tänu erilisele ajaloolisele saatusele on nende kultuur, igapäevaelu ja psühholoogia väga erilaadne. Raske öelda miks, kuid Castrén ei leidnud Ust-Tsilma inimestega ühist keelt. Õpetlane ise seletas seda nii: “Raskolnik on alati valmis kiruma igäüht, sest ta arvab, et tema on parem kui teised inimesed. Seetõttu pole üllatav, et nad suhtusid minusse - protestanti - väga kahtlustavalt ja ebasõbralikult. Nad ütlesid, et ma olen nõid, süütaja, jõgede ja kaevude mürgitaja, et ma suhtlen kurjade vaimudega ja olen nende abiga saatnud Ust-Tsilmas kohutavaid asju korda...”¹

Järnevad sündmused viitavad, et vaevalt küll prevaleeris selles konfliktis usundiline külg. Castrén lahkus ebasõbralikust Ust-Tsilmast otsese füüsilise ähvarduse järel. Jõudnud lähedalasuvasse õigeusulisse komi külasse nimega Ižma, sattus soome uurija samasugusesse olukorda. Kuuldused sellest, et Castrén on nõid, jõudsid temast ette ning külalislahkuse poolest kuulsad põhjakomid ižmalased võtsid teda väga ebasõbralikult vastu.

Castréni saabumine langes õnnetuseks kokku sündmusega, mis äratas tähelepanu kogu külas. Ühe Ižma talupoja kodus kukkusid iseenesest ahjult alla põhjapõdra nahk ja põhjapõdranahast ülekuub, nähtamatu käsi viskas tugeva jõuga käärid seina sisse, veeämber hakkas kõikuma. Ümberringi levisid kuuldused välismaa nõiast.

Oma reputatsiooni pärast mures Castrén läks koos kohaliku ametimehega õnnetuspaika. Maja ette oli kogunenud hulk inimesi ja nende keskel seisis täies ametirüüs papp, rist käes. Nagu uurija oma päevikusse kirjutas, oli tema sihiks “sundida kuidagimoodi ebausklikku karja muutma arvamust minu suhtes.”² Castrén oli sügavalt usklik inimene, kuid selles olukorras otsis ta juhtunule hoolikalt materialistlikku selgitust. Varsti ta leidiski: ahjul maganud haige mees võis sealt asju, kaasa arvatud käärid, alla visata. Juhtumit ämbriga seletas Castrén sellega, et viimane seisis halvasti kinnitatud põrandapingil. Talupoegade jaoks polnud seletused ikkagi veenvad. Õigeusu preester tõlgendas juhtumit veelgi irratsionaalsemalt. Ta luges kogu öö kurjadest vaimudest vabanemiseks palveid.

Andmete puudulikkus ei luba seletada, kas 150 aastat tagasi oli komi külas Ižmas tõepoolest tegemist niinimetatud anomaalsete nähtustega, mille ohvriks langes võõramaalasest õpetlane. Isenesest huvitav on inimeste suhtumine poltergeisti laadi juhtumisse. Poltergeist (sõna-sõnalt “kolistajavaim”) on anomaalse nähtusena praegusajal huvi keskmes ja folkloristidki saavad selliste ilmingute saladuse lahendamisel abi osutada. Sugugi vähem oluline pole mõningate uskumuste ja mütoloogiliste olendite vaatlemine sellest aspektist.

1977. aasta ekspeditsiooni ajal Petšora-äärsete komide juurde jäädvustasime (sh lindistasime) terve seeria lugusid salapärasest olendist, kes elas kunagi

väikeses Ljuba Ivani asunduses (ligikaudu 150 km Petšora lisajõge Veli mööda ülespoole). Küla kutsuti tema asutaja Ivan Ljuba poja nimega. Ühelt poolt meenutavad lood komi rahvaluules tuntud memoraate kohtumisest kurja vaimuga, teiselt poolt on neil mõningaid olulisi erinevusi.

Kogu informatsioon salapärase olendi kohta pärineb kolmest naabruses asuvast külast (Kodatšist, Mitrofanovost ja Vanpist Troitsa-Petšora rajoonis Komi Vabariigis). Kodatši küla informandid: Fjodor M., s 1912; Klavdia G., s 1912; Vassili M., s 1935; Vanpi informandid: Vassili Š., s 1924, Glafira Š., s 1924; Mitrofanovos: Pjotr L., s 1911.

Kaks peremeest, Ljuba Van' ja Röd'ö Jak (Jakov Rodionoviš) elasid väikeses külakeses Ülem-Velil. Ükskord asus Ljuba Ivani juurde elama *kikimora* (naiskujuline paha vaim - tlk), Petšora murdes *kikimera*. Jutustajad märkisid veel olendi nime tinglikkust: "*Nojah, me kutsusime teda kikimeraks.*" (Klavdia G.). "*Elab seal kurat või kikimera, nagu öeldakse.*" (Fjodor M.). Võib ainult oletada, kuidas ja miks asus kikimora Ljuba Ivani juurde: "*Küllap keegi laskis ta sisse või tõi, räägivad, laskis sisse.*" Või: "*Tundub, et Ljuba Ivan laskis ta sisse... Röd'ö naine läks alla sauna ja heegeldas seal väga ilusa taskurätiku... Ljuba Ivan arutleb: mis ilus asi siia on jäetud ja kumab? Viis selle majja, viis, ja sellest ajast see kõik algas ...*" (Klavdia G., Fjodor M.). Ebakonkreetsed ja segased on ka kikimora välimuse kirjeldused, ehkki teda on püütud ühendada rahvaluulest tuntud prototüübiga. "*Mõnikord ilmub ta tüdrukuna, istub saras ja kammib juukseid.*" (Vassili M.). "*Keegi nägi, kuidas tütarlaps saunas istub ja juukseid kammib. Juuksed olid pikad, kuldsed, pehmed nagu siid.*" (Klavdia G.). "*Nad ütlesid, et nägid naist.*" (Glafira Š.). Ei viidata konkreetsetele tunnistajatele ja huvitav on märkida, et Klavdia G., kes jutustas kikimora välimusest, keeldus lugu lindile rääkimast, öeldes, et ta ei tea hästi, kuidas ta välja näeb.

Samal ajal on kikimora tegevuse kirjeldused märksa konkreetsemad. Glafira Š. isa oli tunnistajaks, kui kikimora hakkas viltidega pilduma teda ja nelja jahimeest, kes ööbisid Ljuba Ivanis; ühte neist, jutu rääkijat, kes ütles, et vildid on tühiasi - need on pehmed - viskas ta ahjusiibriga ja purustas tal kulmu. Fjodor M. kinnitas, et tema suunas visati noaga. Vassili Š. teatas, et kikimora pildus asju, lisades, et teda tuli tingimata ässitada. Kikimora viskas labakinda kütt Ögrö Nikolaile, kuid pärast ässitamist viskas tema poole lapiti kirvega (Klavdia G.). Kõik jutustajad kinnitasid, et Ljuba Ivani olendi lemmiktegevuseks oli asjade peitmine, st need leiti hiljem hoopis teistest kohtadest. Tünn külmunud veega oli kõige suurem ese, mille kikimora oli tassinud majast sarasse (Klavdia G.) Mõnikord tekitas kikimora imelikke häáli: "*... nagu kõnniks ta öösiti. Ühel päeval käis nagu lind, teisel - poolsaabastega, mõnikord - säärsaabastega. Erinevalt...*" (Fjodor M.).

Informantide kinnituste kohaselt üritati kikimorat korduvalt Ljuba Ivani majast välja ajada. Kõigepealt kutsuti papp, aga tundmatu jõud viskas ta palve- raamatud majast välja (Vassili M.). Seejärel kutsuti miilitsad. Need püstitasid maja lähedale telgi, kuid öösel peitis kikimora nende asjad ära ja nad lahkusid pingutustele vaatamata tühjade kätega (Vassili Š., Fjodor M., Klavdia G.).

Need müstilised juhtumid leidsid Ljuba Ivani majas aset mõne aasta jooksul. Nimetati kolme aastat (Glafira Š.) ja viit-kuut aastat (Vassili M.), siis lõppesid nad sama järsku kui algasidki. Tema kadumise kohta esitati mõningaid üksikasju: “Ükskord tuleb peremees koju ja näeb, et maja põleb sinise leegiga. Jookseb kohale, kuid tulekahju ei olegi. Kuid seitsaadik kadus sealt kikimora.” (Vassili M.). Huvitav on märkida, et komi rahvaluules ebatüüpilist juttu tules leegitsevast ehitusest, mida leegid ei kahjusta, on just selles regioonis fikseeritud mitmelt informandilt. Pealtnägijate teateid “külma tule” poolt süüdatud majadest, mis tules ei kannatanud, avaldati hiljaaegu Venemaa keskajakirjanduses. Kuna need, nagu ka muude juhtumite kirjeldused on publitseeritud viimaste aastate jooksul, võib kindlalt öelda, et Ljuba Ivani kikimora-jutud nendel ei põhine. Ometi pole kahtlust juttude ja käesoleva juhtumi sarnasuses: salapärased hääled, esemete liigutamine või viskamine, põhimõtteline kontaktivõimalus (kikimora ülesässitamine). Üleloomulik külm tuli on mingi energia kontsentreerumise tunnistajaks selles paigas.

Juba läinud sajandi keskpaigas fikseeriti komi uskumustes poltergeistile sarnanevaid anomaalseid nähtusi tekitav madalama mütolooia olend. Kirikumees Jakov Popov peatus oma rahvapärase demonoloogia ülevaates pikemalt *titemera* kirjeldamisel. Sõsoli jõgikonna komidelt kogutud pärimuse põhjal nimetati titemeraks karvast, vördjalikku, nõidade valmistatud ja elumajja paigutatud nukku. Selle olendi aktiivsusele viitasid ootamatud, imelikud hääled (mõirged, naer, nutt, koputamine, vilistamine), kööginõude pildumine öösiti, magajailt teki tõmbamine jm.³ Hoolimata üksikutest erinevustest Petšora kikimera ja Sõsoli titemera kirjeldustes on muidugimõista tegemist ühe ja sama olendiga.

Etnograaf L. Gribova ekspeditsioonimärkmeist leiame, et seda üleloomuliku olendit tundsid ka Ülem-Võtšegda komid, kuid *bubula* nime all. Tema lindistatud memoraatides jutustatakse selle olendi vempudest. Asunud ühte majja, paigutas bubula mööblit ümber, pildus nõusid ja pani teega samovari laual hüppama. Teisel juhul kirjeldati, kuidas nurgas seisnud vintpüssid hakkasid omapead teineteist müksides tantsima. Üks jutustaja teadis veel, kuidas keegi loopis tühjas majas ahjult asju alla.⁴

Komi folkloori kikimora ja bubula kujusid võib käsitada kui pikemaajaliste anomaalsete poltergeisti-laadsete ilmingute personifikatsioon. Ühekordsed analoogilised anomaaliad võisid olla reaalses elus aluseks soome-ugri rahvaste kujutelmale teisikhingest (*ort*). Komi usundis on tänapäevani säilinud kujutelm,

et inimese teisikhing ort on surma ennustaja. Ort on tavaliselt nähtamatu ja väljendab ennast ootamatute seletamatute häälightsustega. Pööningult kostab müra, uksele koputatakse või see naksatab. Mööbel liigub iseenesest, keegi nähtamatu pillub nõusid või muid asju põrandale. Erinevad esemed kaovad ja ilmuvad siis valedes kohtades jne.⁵ Ort tegutseb samuti kui kikimora. Märkigem, et külm sinine tuli esineb samuti kujutlustes ortist, kuid see pole orti enda esinemisvorm, vaid lööb lõkkele pärast tema ilminguid.⁶

Tõlkis Külli Tamkivi

Kirjandus

1. Castrén, M. A. Putešestvije Aleksandra Kastrena po Laplandii, Severnoi Rossii i Sibiri (1838-1844, 1845-1849). In: Sobranije starõh i novõh putešestvii. VI, tš 2. Moskva, 1860, s 157.

2. Op cit, s 158.

3. Popov, J. Otšertanije zõrjanskoi demonologii. In: Vologodskije gubernskije vedomosti. 1859. nr 6, s 50.

4. Gribova, L. Polevõje zapisi. 1976 g. In: Arhiv sektora etnografii IJLI Komi NT UrO AN SSSR.

5. Rotšev, J. Traditsionnõje predstavlenija ob orte i ih transformatsija v sovremenosti. In: Trudõ IJLI Komi fil. AN SSSR. Sõktõvkar, 1986. v 37. s 59; Terjukov, A. Predstavlenija komi-zõrjan o duše. In: Etnokulturnõje protsessõ v sovremennõh i traditsionnõh obštšestvah. Moskva, 1979, s 176.

6. Nemirovitš-Dantšenko, V. Poverja zõrjan. In: Živopisnoje obozrenije. 1873, nr 28, s 442.

SÜND JA SURM USKUMUSTES

Joanna Kretsu-Kantsõr. Moldova, Chişinău

Inimesele esmaoluliste elusündmustega seotud uskumusi ja kombeid on uurinud ja uurivad paljude erialade, sh folkloristika ja etnograafia esindajad. Etnograafide uurimustes leidub hulgaliselt erinevatest piirkondadest kogutud andmeid ja kombekirjeldusi. Esimene selline uurimus ilmus Simion Flores Marini